

Петренко І. М.

РЕЦЕНЗІЯ НА КНИЖКУ:

Олег Бажан.

Петро Шелест: «Вірю в розквіт моєї рідної України...».

Київ: Парлам. вид-во, 2021. 352 с.: іл., ім. пок.

(Серія «Політичні портрети»)

Дослідницькою темою рецензованого видання кандидата історичних наук, доцента Олега Бажана є постать першого секретаря ЦК КПУ Петра Юхимовича Шелеста (1908–1996) – непересічної й водночас контроверсійної постаті. Йому вже було присвячено низку досліджень, підготовлено певну кількість наукових розвідок, осмислено його здобутки і втрати. Однак кожен дослідник намагається подати П. Шелеста по-різному, зважаючи на особливості індивідуального «наукового почерку», уподобання та глибину аналізу джерел.

Постає запитання: чому Петро Шелест так цікавить дослідників і читачів? Спробував відповісти на це запитання у своїй праці Олег Бажан. Наукова розвідка побачила світ у серії «Політичні портрети», яку було започатковано в 2018 р. Обсяг праці становить 352 сторінки, вона містить багато цікавих світлин, які значно «олюдили текст», зробили його виразним і насиченим. Розрахована книжка на широке коло читачів, усіх, хто цікавиться історією України й долею її славетних постатей.

В анотації до книжки Олег Бажан стисло зазначив, що у ній висвітлюється процес формування, становлення та кар'єрного зростання представника вищої партійно-державної номенклатури СРСР та УРСР Петра Шелеста. Таку лаконічну сентенцію дослідник ґрунтовно розширив, деталізував та осмислив роль цього непересічного політичного діяча.

У роботі привертає увагу ретельне опрацювання джерел, зокрема архівних документів, епістолярної спадщини, спогади та ін. Олег Бажан ретельно проаналізував історіографію з теми, щоб спростувати або підтвердити думки попередніх дослідників.

Прикметно, передусім, те, що постать Петра Шелеста вписано в контекст доби. Поруч із ним на сторінках книжки величезна кількість людей, які пов'язані з ним прямо чи опосередковано, –

родина, колеги, друзі, керівництво, партнери, приятелі, представники найвищого істеблішменту радянської влади рівня УРСР та СРСР. Такий контекст дає змогу читачам зрозуміти причини рішень і дій Петра Шелеста, побачити становлення його як лідера, відповідального керівника, наставника і виконавця. Автор цілком слушно дійшов висновку, що Петро Шелест своїми діями відрізнявся від попередників і наступників на цій посаді, зокрема, з його ім'ям пов'язаний феномен «українофільства», термін «мала відлига»¹. Політика Петра Шелеста найбільш виразно виявилася в його діях, конкретних, хоч подеколи й суперечливих кроках, спрямованих на захист української мови та культури. Бувши поборником марксистсько-ленінської ідеології, провідником «генеральної лінії» центру у боротьбі з дисидентством, він водночас намагався, по змозі, протидіяти диктату Кремля в окремих складових гуманітарної та економічної політики. Така позиція дещо стримувала русифікаторські процеси в Україні, занепад її самобутнього національного колориту, заважала повністю інтегруватися у площину політико-ідеологічної конструкції СРСР.

Книжка складається з десяти розділів, у яких за хронологічним принципом викладено життя і діяльність Петра Шелеста. Автор розповів про його походження, родину, трудові будні, кар'єрне зростання. На окрему увагу заслуговує параграф, у якому висвітлено початок політичної кар'єри Петра Шелеста. Олег Бажан слушно зауважив, що його герой не збирався пов'язувати своє життя з політикою чи партійною кар'єрою, а хотів стати господарником. Однак життя внесло свої корективи, і Петро Шелест почав будувати партійну кар'єру, посівши високі щаблі партійної номенклатури. Навіть називав себе «директором України», коли працював керівни-

¹ Валентин Іваненко, «Мала відлига» П. Ю. Шелеста: міф чи реальність? *Грані* 8 (2016): 180–189.

ком Київського авіаційного заводу, очевидно, як відгомін попередньої посади.

Варто зауважити, що спочатку Петро Шелест на сторінках рецензованої праці постає як зразковий представник трудящих мас – хлопець із села, який рано пізнав труднощі життя, батракував, потім із ентузіазмом сприйняв прихід більшовиків до влади, вступив у комсомол, сумлінно навчався, працював, займався самоосвітою, згодом почав будувати робітничу кар'єру, мав авторитет, дбав про репутацію та підтримував родинні цінності. Потім ця типова радянська біографія почала змінюватися. Петро Шелест на посаді першого секретаря ЦК КПУ почав проявляти самостійність, волю, вести свою лінію, яка подеколи йшла врозріз із офіційною. За це його називали «радянським українофілом», звинувачували у місництві й націоналізмі.

Автор влучно висвітлює перехід Петра Шелеста від типово радянського покійного і слухняного керівника до певної міри бунтівника, який уміє цінувати відданість колег і підлеглих, відрізнити зло від добра, бачити в людині головне, відкидаючи другорядне. Час правління Шелеста був настільки виразним, що в публіцистичній та науковій літературі цей короткий період в історії України називають «малою відлигою», позначають політичним кліше – «шелестівщина». Очевидно, що це був наслідок і відгомін «великої відлиги» Микити Хрущова, який провів десталінізацію і вперше публічно піддав критиці «культ особи Йосипа Сталіна». Петро Шелест дуже близько сприйняв такі зміни і намагався втілити їх у життя.

Олег Бажан слушно зазначив, що історики, характеризуючи «добу Петра Шелеста», вживають такі поняття, як «автономізм», «націонал-комунізм», «українофільство», «українізація». Ці тренди могла задавати лише неординарна й масштабна особистість, справжній лідер, який мав визначальний вплив на процеси в УРСР. Таким і був Петро Шелест.

І тут постає запитання, а чи був Петро Шелест таким насправді до кінця, і чи був він послідовним? Певно, ні. Адже він був типовим виразником радянської партноменклатури високого рангу, ключовим елементом політико-ідеологічної конструкції московського центру. Петро Шелест залишався непохитним поборником соціалістичного ладу, провідником генеральної лінії Комуністичної партії Радянського Союзу в боротьбі з дисидентським рухом. Саме за часів його керівництва республікою відбулися каральні операції, спрямовані проти інакодумців, критиків радянського ладу. Він був одним з ініціато-

рів вторгнення в Чехословаччину у серпні 1968 р. з метою придушення «Празької весни», яка, на його переконання, сприяла поширенню опозиційних настроїв в Україні.

Олег Бажан прискіпливо простежив роль Петра Шелеста як учасника «палацового перевороту» з усунення від влади Микита Хрущова, показавши його як змовника і учасника певних інтриг.

Безперечно, оціночний спектр діяльності Петра Шелеста досить різнобарвний – від негативу до надмірного возвеличення. І це цілком зрозуміло, з огляду на посаду, яку в республіці обіймав Петро Юхимович в умовах фактичної реінкарнації тоталітаризму. Олег Бажан, підсумовуючи, не нав'язує певну точку зору, а дає можливість вдумливим читачам сформулювати її самостійно, зазначаючи, що «ми далекі від ідеалізації опального, зумисне забутого, партійного керманіча УРСР. Однак переконані, що позиція, вчинки та діяння Петра Шелеста, спрямовані на збереження бодай обмеженої економічної та культурно-національної свободи українського народу в умовах пануючого на той час тоталітарного режиму, заслуговують на гідне пошанування та пам'ять» (с. 340). Така сентенція є слушною і розумною, адже кожен лідер належить до певної епохи, він нею породжений і вихований. Таким був і Петро Шелест, з усіма його контроверсійними поглядами і вчинками, до певної міри «біла ворона» серед партійного комуністичного істеблшменту. Але саме в цьому була його «родзинка», саме тому його біографія, стиль керівництва і результати діяльності були такими унікальними й нетиповими.

Автор уміло показав балансування Петра Шелеста між радянськими епохами – «відлигою» і «ресталінізацією». Попри наступ московських консерваторів, посилення неосталіністських тенденцій в усіх сферах життя, Петро Шелест намагався протидіяти надмірній централізації, диктату Кремля, обмеженню компетенції союзних республік. Разом з тим, обстоюючи економічні інтереси республіки перед союзним Центром, партійний керманіч чітко усвідомлював і твердо дотримувався постулату, що економіка України є складовою народногосподарського комплексу СРСР (с. 339).

Важливим є питання про роль Петра Шелеста у процесах українізації освіти і науки. Олег Бажан дійшов обґрунтованого висновку, що в умовах політики суцільної русифікації вагомими були виступи Петра Шелеста, спрямовані на підвищення статусу української мови. З дозволу партійної верхівки у середині 1960-х рр. були

деякі спроби поширення української мови у вищій школі.

Окремої уваги заслуговує проукраїнський курс лідера радянської України Петра Шелеста, який відображено в його книжці «Україно наша Радянська». На перший погляд, це відверто ідеологічно-пропагандистська праця, яка наочно демонструвала економічну потугу УРСР, зацікавлення республіканської партійно-державної еліти українською історією та культурою. Однак праця просякнута любов'ю до України та її історії, патріотизмом і повагою до її минулого. Це і насторожило союзне керівництво, що врешті-решт призвело до позбавлення Петра Шелеста посад.

Олег Бажан акцентує на певних рисах характеру Петра Шелеста, зокрема його організованості, дисциплінованості, простоті, людяності, щирості, – а це те, що дуже цінують люди. Тому були підстави вважати Петра Шелеста лідером, авторитетом, провідником. Це чудово усвідомлювали партійні керманічі СРСР, яким, наотмість, потрібен був добре керований і покірний

лідер, яким і виявився наступник Петра Шелеста Володимир Щербицький.

Дослідник Олег Бажан цілком логічно назвав свій останній розділ «У почесному засланні», адже зрештою Петра Шелеста перевели до Москви, заборонили відвідувати Україну й дозволили обіймати некерівні посади не політичного, а господарського чи управлінського рівнів.

За всієї неоднозначності й суперечливості політичної фігури Петра Шелеста, треба погодитися з твердженням Олега Бажана, що 1960-ті роки позначені «найвищим піднесенням автономістського курсу українського керівництва, символом якого стала постать першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста».

Завершують рецензовану працю короткі, але доволі ґрунтовні висновки у післямові. Наприкінці є іменний покажчик, що цілком зрозуміло, адже книжка містить велику кількість імен, дотичних до життя і діяльності Петра Шелеста. Видання добре ілюстроване, має змістовні посторінкові посилання на джерела та літературу, стиль викладу – доступний і зрозумілий.

Матеріал надійшов 15.03.2021

